А 16 грудня німці повністю, зібравши в кулак 29 дивізій, почали наступ в Арденнах, яке очолив фельдмаршал фон Рунштедт.

Минуло кілька днів, і найсильніші снігопади скували дії танкових частин обох сторін: німці не могли розвинути успіх, союзники – перекинути резерви і перегрупувати сили. Потребуючи всього лише в добі сприятливої погоди, Паттон наказує капітанові третьої армії США Джеймсу О'Нілу молитися Богу, щоб той розігнав хмари. І незабаром після початку молитви снігопад припинився. Паттон прямо на місці молитви нагородив О'ніла Бронзовою зіркою і почав маневр [2, с. 267].

Повернув свої війська, він для початку витягнув з оточення в Бастонії 101-у повітряно-десантну дивізію США. Потім так само стрімко рушив у бік Саарського басейну. Незабаром було захоплення Тріра, настільки блискавичний, що, вже перебуваючи у звільненому місті, Паттон отримав телеграму з штабу союзних військ з приписом «Трір обійти, що не втягуватись у вуличні бої». «Я що, повинен тепер повернути його німцям назад?» – Зле кинув генерал і продовжив наступ в напрямку австрійського Лінца. 22 березня 1945 третя армія вийшла на Рейн. Звільнивши основну частину західної Богемії, 6 травня війська Паттона зайняли Пльзень. Генерал планував кидок на допомогу повсталій Празі, але раптово отримав команду зупинитися. Війна закінчувалася, а з нею закінчився і час бойових генералів. Наставав час політиків [5, с. 158].

В останні місяці війни Джордж Паттон не раз шокував товаришів по службі, пресу і вище військове командування своїми висловлюваннями. Наприклад, чого коштували одні тільки заяви Паттона, що після війни світом будуть правити Англія і Америка. І що росіяни ніякі не союзники, і він готовий рушити своїх солдатів проти Червоної Армії, тому що «краще вже тут і зараз, пізніше все одно доведеться». І що якщо цього не зробити, то Третя світова війна вдарить через кілька років, і почнеться вона швидше за все в Південно-Східній Азії.

Після цього Ейзенхауер чесно сказав своєму другові Джорджі, що «дозволить йому довоювати лише в тому випадку, якщо Паттон заради всього святого заткне свою пельку» [3, с. 44].

Після капітуляції Німеччини Паттон виконував обов'язки військового губернатора Баварії. І ставив на відповідальні адміністративні посади колишніх генералів і офіцерів вермахту, цілком довіряючи їм управління на звільнених німецьких землях. Більше того, на прес-конференції 22 вересня 1945 він дозволив собі публічно і, як завжди, дуже різко висловитися з приводу нерозумної політики американського керівництва щодо Німеччини. Ця крапля переповнила чашу терпіння: у перших числах жовтня генерал Паттон був знятий з усіх посад і отримав наказ прибути в США. Але долі було завгодно, щоб генерал залишився в тій землі, на якій воював. Залишився разом зі своїми солдатами [1, с. 281].

9 грудня 1945, за день до свого повернення в Америку, Паттон разом з начальником свого штабу генералом Хобардом Геєм відправились полювати на фазанів. «Кадилак», в якому їхали генерали, на повній швидкості зіткнувся з армійською вантажівкою. При зіткненні Паттон, що сидів на задньому сидінні, кинуло вперед, і він ударився головою об одну з металевих деталей кузова, що призвело до перелому хребта. Важко травмованого генерала доставили у військовий госпіталь в Гейдельберзі, де він, паралізований, помер 21 грудня на руках у дружини.

За розпорядженням тодішнього військового міністерства США загиблих за кордоном військовослужбовців слід було ховати на місці, а не вивозити на батьківщину. Так що могила генерала знаходиться там, де їй і належить бути – на американському меморіальному кладовищі в Люксембурзі, серед могил солдатів і офіцерів третьої армії, загиблих при звільненні бельгійського міста Бастонь взимку 1944 – 1945 року [3, с. 62].

Отже Генерал Паттон – жорстокий, принциповий але справедливий командир. Часто не слухаючись командування, виявляв власну ініціативу і вів солдат в бій і його самостійність завжди оскаржувалась, але ніхто нічого не міг зробити, тому що результат вчинків Паттона був завжди один – перемога. Союзники його «терпіли», а противники поважали і боялись як вогню. Один із найяскравіших командирів історії США. Пам'ятники в його честь встановлені не тільки в США, а і в Франції, Бельгії, Чехословаччині.

Джерела та література

1. Гордиенко А. Н. Энциклопедия военного искусства. Командиры второй мировой войны. В 2 частях. Ч. 1./А. Н. Гордиенко — М:. Образ, 1997. — 544 с.
2. Дж.Паттон. Война, какой я ее знал / Пер. с англ. А. З. Колина. — М.: АСТ; Астрель, 2002. — 352 с.
3. Залесский К.А. Кто был кто во второй мировой войне. Союзники СССР/Залесский К.А. – М:.ВЗОИ, 2004. – 704 с.
4. Залога С. Джордж С. Паттон / С. Залога. – М:. АСТ; 2010. – 64 с.
5. Лубечков Ю. 100 великих полководцев Второй мировой воны/ Лубчеков Ю. – М:. Вече; 2005. – 480 с.
6. Физолов А. – Странный генерал Паттон [електронний ресурс] –режим доступу: http://www.krotov.info/libr_min/21_f/fil/osofov_and3.htm

УДК 325.3(410)

Л. Валюх

БРИТАНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ КОЛА ТА ПРОБЛЕМИ АНГЛО-ФРАНЦУЗЬКИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ПРОТИРІЧ У СХІДНІЙ АФРИЦІ (80-ТІ РОКИ XIX СТ.)

Здійснено комплексний аналіз позиції уряду, депутатів парламенту та громадськості Англії з приводу колоніальних протиріч із Францією на африканському континенті. Охарактеризовано трансформацію англійської суспільної думки та її вплив на зовнішньополітичний курс уряду Британської імперії.

Ключові слова: *Велика Британія, Франція, Судан, колоніальна експансія.*

The article deals with the complex analysis of the position of government, members of parliament and the public of England about the colonial contradictions with France on the African continent. The transformation of British public opinion and its influence on foreign policy of the government of the British Empire are characterized.

Key words: *Great Britain, France, Sudan, colonial contradictions.*

У 80-х рр. XIX ст. європейські держави розпочали поділ Східної Африки. У своєму прагненні захопити стратегічно важливі території в у цьому регіоні Велика Британія наштовхнулася на подібні устремління Франції. За цих умов, непорозуміння з Францією привернули пильну увагу англійських політичних діячів. Від позиції уряду Великої Британії стосовно французької колоніальної політики значною мірою залежала стабільність у взаєминах між європейськими країнами. Внаслідок цього актуальним є вивчення позиції уряду, депутатів парламенту та громадськості Англії та їх впливу на урядові рішення з приводу колоніальної експансії Африці.

Метою статті є дослідження позиції представників британських політичних кіл щодо колоніальних суперечностей із Францією у Східній Африці.

Як свідчить історіографічний аналіз, окремі фрагменти даної проблеми розглядалися в працях російських істориків Субботіна В.А., Смирнова С.Р., Гелли Т.Н. Серед сучасних вітчизняних науковців слід відмітити праці Трояна С. С., Питльованої Л. Ю. Однак аналіз сучасної монографічної літератури та періодичних видань свідчить про необхідність проведення більш глибоких досліджень даної теми.

Завоювання Франції в басейні оз. Чад були складовою частиною планів імперіалістичної експансії, які передбачали створення єдиного ланцюга французьких володінь по лінії Сенегал – Східний Судан – Сомалі. В кінці XIX ст. Англія і Франція вступили в боротьбу за розподіл Східного Судану і областей, які знаходилися поблизу нього. Ця територія мала особливо важливе стратегічне значення, оскільки була розташована на підступах до Єгипту – головного джерела англо-французьких суперечностей в Африці.

Спрямовуючи свої війська до Східного Судану, уряд Третьої Республіки розраховував примусити Велику Британію надати компенсацію французам за те, що ті були позбавлені після 1882 р. можливості господарювати в Єгипті так само повновладно, як і англійці. З цього приводу один із активних поборників колоніальної експансії Ф. Делонкль говорив у палаті депутатів: "Ми ніколи не забували, що з того дня, коли Англія виявила бажання залишитися в Єгипті, нашим обов'язком стало проникнути безпосередньо в центр Африки, поєднуючи активну протидію з постійними протестами проти англійської окупації Верхнього і Нижнього Єгипту" [8, с. 34]. Отож, Франція готувала вторгнення своїх військ до Східного Судану. Її розрахунки будувалися на тому, що присутність французьких військ на цій території може змусити Британську імперію піти на істотні поступки у ряді колоніальних питань, зокрема в єгипетському. Військові експедиції, які відправлялися з Екваторіальної Африки на Верхній Ніл, були, таким чином, у руках уряду Третьої Республіки засобом своєрідного дипломатичного шантажу.

На початку 80-х рр. тут спалахнуло повстання на чолі з Мухаммедом Ахмедом, який проголосив себе Махді. Для його придушення і встановлення британського контролю замість єгипетського до Судану на початку 1884 р. був направлений генерал Чарльз Джордж Гордон [3, с. 42].

Проте політика британського емісара, спрямована на евакуацію єгипетських військ і створення "самостійного" (передбачалося – залежного від Англії) суданського уряду, виявилася безуспішною. У 1886 р., після декількох поразок, отриманих у боях із махдистами, англійські війська були змушені покинути Східний Судан і відступити до Єгипту [7, с. 17-41].

Впродовж 10 років після перемоги махдистів Англія не організовувала наступу на Судан. Але коли стало зрозуміло, що європейські держави закріпилися на територіях навкруги Судану, англійці перейшли до активного поневолення цієї держави. Головнокомандуючий єгипетською армією англійський генерал Кітченер очолив військову операцію проти Судану. Десятитисячна чудово озброєна англійська армія приступила в 1896 р. до захоплення області Донголу. В квітні 1898 р. махдисти зазнали поразки поблизу Метемми. У вересні 1898 р. було завойоване головне місто махдистів Омдурман. У січні 1899 р. над Східним Суданом був офіційно встановлений англо-єгипетський кондомініум. Єгипетський хедив за рекомендацією Англії призначав генерал-губернатора для управління цією державою. Таким чином була ліквідована незалежність Судану [3, с. 47].

Отож, Британській імперії все ж таки вдалося завоювати Східний Судан, але, як зазначалося вище, цьому передували трагічні події, пов'язані із загибеллю генерала Ч. Гордона. Ліберальний кабінет У. Гладстона вже на початку розвитку суданських подій зайняв обережну позицію. Це пояснювалося не стільки негативним відношенням лібералів до прямих воєнних операцій, скільки бажанням уникнути нових міжнародних ускладнень. Окупація Англією Єгипту в 1882 р. не пройшла для неї безслідно. Як відзначав Е. Кромер, "ворожість Франції ніколи не була такою активною", а "інші країни Європи, за винятком Італії, були охоплені не надто дружніми почуттями щодо Англії" [7, с.70]. Нові військові акції Британії в Судані призвели б до загострення відносин із Францією, Росією, Німеччиною і потребували великих військових резервів, яких не було.

Громадська думка Англії розділилася у питанні про передбачуваний курс уряду в Судані. Прихильники експансіоністських дій виказували бажання об'єднати Судан із Єгиптом, хоча й визнавали доцільність визначення кордонів і встановлення над ним непрямого контролю Великої Британії. Радикально ж налаштовані діячі розглядали махдистський рух як продовження повстання Арабі-паши і висловлювалися проти британської інтервенції до Судану.

За активну політику в Судані висловлювалася королева Вікторія: "Ми повинні вжити жорстких заходів і не слід нам чекати, коли буде пізно. Ми повинні продемонструвати силу і показати рішучість", – писала вона на початку 1884 р. У. Гладстону [11, p. 285].

3 січня 1884 р. на засіданні кабінету міністрів було ухвалено рішення про евакуацію з Судану єгипетських військ, а 17 січня – про відправку генерала Гордона зі спеціальною місією до Хартума [7, с. 80]. Спочатку передбачалося, що місія носитиме мирний характер, про це свідчили інструкції, передані Гордону 18 січня, в яких, зокрема, говорилося, що діяльність генерала обмежувалася підготовкою "звітів про ситуацію в країні та про ті заходи, які були б необхідні для забезпечення безпеки єгипетських гарнізонів, що знаходилися в країні, та для порятунку європейського населення в Хартумі" [6, с. 81]. Про мирні цілі місії Гордона свідчив і запис у щоденнику Гладстона від 22 січня: "Місія Гордона – місія звіту" [10, p. 135]. Ініціаторами організації цієї поїздки були чотири ліберальні міністри – Хартінгтон, Гренвіл, Нортбрук і Ділк. Напередодні свого від'їзду до Судану, 18 січня, генерал Гордон мав з ними бесіду. Згодом (1888 р.) лорд Гренвіл писав Гладстону: "Ми згодні, що більшість членів кабінету морально не несе відповідальності за відправку Гордона" [7, с. 74].

У перші місяці 1884 р. різких розбіжностей при обговоренні питання організації військової експедиції британських військ до Судану серед членів уряду не простежувалося. Спочатку з тих або інших причин більшість їх виступала проти організації військової експедиції до Судану. Так, Дж. Чемберлен згадував, що У. Харкоут висловлювався проти надання військової допомоги гарнізону в Хартумі та навіть загрожував відставкою, якщо таке рішення буде ухвалено [9, p. 83].

Суданський курс ліберального уряду виявився предметом обговорення під час парламентських дебатів у лютому 1884 р. В Палаті лордів з його критикою виступив маркіз Р. Солсбері. Російський дипломат Монергейм писав, що опозиція "з готовністю уявного патріотизму повела і сконцентрувала свої атаки в галузі зовнішньої політики. Опозиція зробила уряд відповідальним за все, що там (Судані і Єгипті – *Л. В.*) робилося і не робилося, за все, що радилося і не радилося, і за те, що уряд прислухався і не прислухався до цих порад" [1, арк. 21 зв.]. На його думку, критика консерваторів була суперечливою та упередженою. Весь виступ маркіза Солсбері зводився до тези про те, що кабінет У. Гладстона не мав твердого, послідовного плану в вирішенні суданського питання. Вся його діяльність, на думку оратора, була спрямована на те, щоб перешкодити своєму ж представнику в Судані "виказувати будь-яку думку" і "брати на себе будь-яку відповідальність за дії", які могли бути зроблені. Він закликав уряд удатися до рішучих заходів для вирішення суданського питання і спрямувати британські війська для наведення ладу в країні та підтримки дружнього Англії місцевого населення [14, Col. 568].

Урядовий курс у Палаті лордів захищав лорд Гренвіл. У своєму виступі він підкреслював, що відносно Судану були дві альтернативи: або дозволити єгипетському уряду діяти самостійно, або Англія повинна була узяти на себе управління Суданом. Він підходив до оцінки подій з імперських позицій. Так, Гренвіл проводив думку, що "Судан не представляв інтересу ні для Англії, ні для Індії". Тільки з погляду гуманності англійці могли втрутитися в суданські справи, але це не означало, що Англія повинна була розплачуватися відправкою британських військ і солдатів [13, Col. 590-591].

Виступи консерваторів у нижній палаті парламенту були співзвучні з положеннями, висунутими їх колегами по партії в Палаті лордів. Показово, що з критикою політики свого уряду виступив і ліберал У. Форстер. Він закликав членів кабінету вжити рішучих заходів і розглядав різні варіанти англійського втручання в суданські справи від імені єгипетського уряду [15, Col. 698].

Весною 1884 р. становище уряду з суданського питання ускладнилося, Гренвіл писав у березні прем'єру: "Новини з Єгипту незадовільні... Наші парламентські позиції будуть ускладнені..." [7, с. 83]. На початку квітня Моренгейм повідомляв у Росію: "Майже безнадійна ситуація в Хартумі ... загрожує англійському кабінету новою парламентською бурею, яка могла б піддати його існування серйозному випробуванню" [2, арк. 87].

Вже до цього часу серед членів кабінету стосовно суданських подій намітилися два підходи. Прихильники першого притримувалися думки, що в ситуації, яка склалася, генерал Гордон міг бути оточений повсталими арабами і тому необхідно було відправити військову експедицію для надання йому допомоги. Виразником цієї точки зору був маркіз Хартінгтон. Під час травневих дебатів у парламенті з суданського питання він зайняв цілком недвозначну позицію, переконуючи в необхідності організації військової допомоги генералу Чарльзу Гордону [7, с. 86]. Його підтримував лорд Селборн, лорд-канцлер, який дав зрозуміти членам кабінету, що піде у відставку, якщо експедиція не буде відправлена восени.

Інша ж частина ліберальних міністрів вважала, що в реалізації своєї місії Гордон відійшов від вручених йому первинних інструкцій уряду і проводив у Судані вже власний політичний курс, а це знімало з кабінету міністрів зобов'язання по наданню йому допомоги. Другого напряму твердо дотримувалися лорд Гренвіл та сам прем'єр. У березні 1884 р. глава Форін Офіс писав серу Е. Берінгу, що " ... враховуючи небезпеку клімату Судану в цю пору року, так само, як і надзвичайний ризик з військової точки зору, уряд не вважає за доцільне відправку британських експедиційних військ у Бербери ..." [4, с. 75]. Під час травневих дебатів Гладстон заявляв, що відправка британських військ до Судану мала б на увазі його завоювання. "Це означало б завойовницьку війну проти народу, який б'ється за те, щоб бути вільним", – заявляв він [16, Col. 70].

На позиції членів уряду чинили тиск військові та імперіалістично налаштовані кола англійського суспільства. Британський емісар в Єгипті Е. Берінг на початку квітня постійно, в своїх посланнях до членів англійського уряду, наполягав на необхідності надання військової допомоги генералу Гордону, хоча і підкреслював, що останній ухвалив рішення діяти самостійно залежно від обставин [7, с. 108]. Місія Гордона могла бути виконана тільки при підтримці останнього військовими силами Британії. Проте серед військових не було єдності думок із питання про маршрут так бажаної для них військової експедиції.

Нерішучі дії ліберального керівництва викликали критику з боку не лише консерваторів, але і представників самої ліберальної партії: як її радикального крила на чолі з Дж. Чемберленом, Ч. Ділком, Дж. Тревел'яном, так і більшістю вігів. 15 липня лорд С. Хартінгтон надіслав членам кабінету меморандум, в якому висловлював свої погляди на військову ситуацію в Судані. Він знову обґрунтовував необхідність негайної відправки британських експедиційних сил для надання допомоги генералу Гордону [12, p. 14]. А 16 липня 1884 р. Гладстон записав у своєму щоденнику, що на користь експедиції з членів кабінету схилялися: Хартінгтон, Селборн, Дорсон, Карлінгфорд, Нортбрук і "навіть трохи Гренвіл". Історик М. Саундерс вважав, що до кінця липня дев'ять міністрів дійшли висновку про необхідність військової експедиції та лише троє, у тому числі й сам Гладстон, вагалися [12, p. 16].

Нерішучі позиції уряду в суданському питанні мали важкі для нього наслідки. Надісланий восени 1884 р. до Судану контингент британських військ під командуванням генерала Уолслі не полегшив його становища. Падіння 1885 р. Хартума і смерть генерала Гордона призвели до втрати авторитету ліберального кабінету У. Гладстона. Після отримання звістки про падіння Хартума Гладстон зауважив: "Обставини сумні та важкі. Це один з останніх моментів, який може покласти край уряду" [10, p. 139].

У парламенті в лютому 1885 р. пройшли бурхливі дебати, які піддали нещадній критиці політику ліберального кабінету в Судані. Консервативна опозиція звинувачувала уряд у непослідовності політичного курсу, нездатного надати своєчасну військову допомогу генералу Гордону. Консерваторами була винесена резолюція про недовір'я уряду. Показово, що деякі відомі представники ліберальної партії, такі, як Дж. Гошен і В. Форстер, а також низка інших членів вігського крила були налаштовані критично стосовно власного уряду і підтримали внесений лордом Харкоутом вотум недовір'я ліберальному уряду [17, Col. 179].

Проте вже в квітні 1885 р. ліберальне міністерство прийняло рішення про евакуацію британських військ із Судану. Проти виведення британських військ відкрито висловлювався, наприклад, маркіз Хартінгтон. Але з іншого боку, на підтримку намірів уряду виступали представники радикальної течії. Ще на початку 1885 р. Ф. Гарісон, Дж. Морлі, У. Лоусон, Л. Коуртні намагалися організувати галасливу кампанію проти британського втручання до Судану, а в березні С. Хартінгтон відзначав, що "серед радикально налаштованих членів кабінету і молодших членів уряду було поширено бажання вивести війська з Судану в будь-якому випадку" [5, с. 120].

Підсумком невдалої суданської політики ліберального уряду було ухвалення 21 квітня 1885 р. англійським парламентом резолюції про невиділення кредитів для ведення наступальних операцій у Судані. Як відзначав російський історик З.Р. Смирнов: "Це було офіційним визнанням поразки англійського імперіалізму в цій частині Африки" [7, с. 72].

Отже, з приводу англо-французького колоніального протистояння на Сході Африки велося чимало складних політичних дискусій, як безпосередньо у середовищі правлячих кіл, так у парламенті. Слід констатувати, що інтереси Англії та Франції у цьому регіоні співпадали і полягали у закріпленні власних позицій панування над Єгиптом, оскільки саме із Судану регулювався вихід практично на всю його територію.

Обережна позиція англійського уряду стосовно рішучих військових дій на території Судану призвела до збільшення активності у даному регіоні Франції та поглибила її непорозуміння з Англією.

Бурхливі дебати щодо питання завоювання Судану пройшли в парламенті. Основні тези виступів зводилися до того, що кабінет Гладстона не реалізував твердого, послідовного плану у вирішенні суданського питання і в результаті послабив позиції Великої Британії у її колоніальній політиці. Пасивні дії ліберального уряду викликали критику зі сторони не лише парламентарів-консерваторів, але і представників самої ліберальної партії.

Таким чином, можна констатувати, що саме нерішучість уряду при вирішенні питання завоювання Судану призвела до важких для нього наслідків у майбутньому. Падіння Хартума і смерть генерала Ч. Гордона остаточно підірвали авторитет ліберального кабінету У. Гладстона. Активні ж дії опозиції та громадськості, в кінцевому варіанті, примусили уряд здійснити активні експансіоністські заходи на Сході Африки, що призвело до того, що в січні 1899 р. над Східним Суданом був офіційно встановлений англо-єгипетський кондомініум.

Джерела та література

1. Архив внешней политики Росийской империи. – Ф. 133. – Оп. 470. – Д. 60 (Л. 1 – 187).
2. Архив внешней политики Росийской империи. – Ф. 133. – Оп. 470. – Д. 60 (Л. 1 – 187).
3. Александров Г. Капитализм и колониальная политика / Г. Александров. – М.-Л.: Московский рабочий, б.г., 1962. – 152 с.
4. Гелла Т.Н. К вопросу о влиянии империалистических идей на английских либералов в конце XIX века / Т. Н. Гелла // Новая и новейшая история. Пробл. обществ. мысли: Межвуз. сб. науч. трудов. – Вып. 13. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1991. – С. 68-84.
5. Колмаков С. А. Идеология и политика либеральной партии Великобритании в первой половине 80-х годов XIX века / С. А. Колмаков. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 162 с.
6. Пименова Э. Политические вожди современной Англии и Ирландии / Э. Пименова. – СПб.: Типо-лит. «Герольд», 1904. – 288 с.
7. Смирнов С.Р. История Судана (1821-1956) / С.Р. Смирнов. – М.: Наука, 1968. –295 с.
8. Субботин В.А. Колониальная политика Франции в Западной Африке (1880-1900) / В.А. Субботин – М.: Изд. восточной л-ры, 1959. – 102 с.
9. Chamberlain J. A Political Memoir. 1880-1892. / J. Chamberlain. – L.: Macmillan, 1953. – 302 p.
10. Matthew H. The Gladstone Diaries. Introduction. / H. Matthew. – London: Smith, Elder and Co., 1961. Vol. 10. – 380 p.
11. Queen Victoria in Her Letters and Journals / A Selection by C. Hibbert. – New York: Viking Penguin Inc., 1985. – 374 Pp.
12. Saunders M. Britain, the Australian Colonies and the Sudan Campaigns of 1884-1885. / M. Saunders. – Australia: Univ. of New England, 1985. – 266 p.

13. Speech made by lord Granville // Great Britain. Parliament. Hanzard's Parliamentary Debates. – London.: Ser. 3 th. (1868-1891). – Vol. 272. – Col. 590-591.
14. Speech made by Lord Salisbury // Great Britain. Parliament. Hanzard's Parliamentary Debates. – London.: Ser. 3 th. (1868-1891). – Vol. 272. – Col. 568.
15. Speech made by W. Foster // Great Britain. Parliament. Hanzard's Parliamentary Debates. – London.: Ser. 3 th. (1868-1891). – Vol. 272. – Col. 698.
16. Speech made by W. Gladstone // Great Britain. Parliament. Hanzard's Parliamentary Debates. – London.: Ser. 3 th. (1868-1891). – Vol. 284. – Col. 70.
17. Speech made by W. Harcout // Great Britain. Parliament. Hanzard's Parliamentary Debates. – London.: Ser. 3 th. (1868-1891). – Vol. 293. – Col. 179.

УДК 94 (430)

С. Косяк

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО РУХУ (КІНЕЦЬ 80-Х РОКІВ XIX СТ.)

У статті розглядаються особливості розвитку німецького колоніально-товариствського руху кінця 80-х рр. XIX ст. Проаналізовано процес його організаційного оформлення, розкрито роль Німецького колоніального товариства в сприянні переходу Німеччини до активної колоніальної політики.

Ключові слова: *колоніальна політика, колоніальне товариство, колоніально-товариський рух, протекціонізм.*

The article deals with the peculiarities of German Colonial Society movement of the late 80's. of XIX century. Author analyzed the process of its organizational design and the role of the German Colonial Society in facilitating the transition to active German colonial policy.

Key words: *colonial policy, colonial society, colonial-society movement, protectionism.*

Колоніальна політика Німеччини у своєму розвитку пройшла шлях від протекціонізму кінця 70-х рр. до встановлення системи колоніального панування 90-х рр. XIX ст. Важливе місце у реалізації експансіоністських прагнень Німецької імперії належить колоніальним товариствам і союзам, діяльність яких активізується особливо з переходом Німеччини до політики активних колоніальних загарбань.

У різні періоди історики – представники різних напрямів і шкіл – звертались до вивчення діяльності окремих німецьких колоніальних об'єднань. Йдеться про праці німецьких дослідників К. Клауса [13], Л. Вакербека [14]; російських істориків − В. Возняка [6], О. Пуховської [10], вітчизняних науковців – К. Петряєва [19], С.Трояна [12]. Водночас у зазначених працях колоніальні товариства і союзи та їх діяльність згадуються здебільшого опосередковано, зокрема в контексті економічних або політичних процесів. Одним із перших у вітчизняній історіографії цю проблему доволі рельєфно окреслив історик-германіст С. Троян.

Метою пропонованого дослідження є аналіз колоніально-товариського руху кінця 80-х рр. XIX ст., завершення його організаційного оформлення та визначення ролі Німецького колоніального товариства у переході Німеччини до активної колоніальної політики.

Розглядаючи німецький колоніальний рух через призму діяльності колоніальних товариств і союзів, виокремлюємо такі етапи його становлення:

- перший − зародження руху на підтримку заокеанської експансії (1840-і – сер. 70-х рр. XIX ст.);
- другий – підготовка підґрунтя переходу до активних колоніальних загарбань (кін. 70-х. –поч.80-х. рр. XIX ст.);
- третій – організаційне оформлення колоніального руху, завершення процесу консолідації прихильників активної колоніальної політики (80-ті рр. XIX ст.);
- четвертий − об'єднання німецького колоніально-товариського руху та перехід до рішучих колоніальних загарбань (90-ті рр. XIX ст.).

У межах дослідження зупинимось детальніше лише на третьому етапі становлення німецького колоніального руху та його характеристиці. Оскільки саме в цей період прихильники активної колоніальної політики змогли об'єднатись і спрямувати свої зусилля на реалізацію власних амбіційних проектів.

Організаційне оформлення колоніального руху в Німеччині закладено діяльністю Німецького колоніального союзу (1882 р.), який став організаційним та ідеологічним центром цілеспрямованого впливу на суспільну свідомість [4, с. 296] та Товариства німецької колонізації (1883 р.), що проголосило своїм завданням необхідність реалізації «найрішучішим і найрадикальнішим способом ретельно зваженого проекту колонізації»[2, s. 85-86]. Завершує цей процес Німецьке колоніальне товариство (1887 р.).

Ідея створення Німецького колоніального товариства на базі злиття всіх колоніальних союзів і організацій, як кінцевої мети колоніального руху, була сформульована ще 1885 р. під час переговорів К. Петерса, Р. Яннаша і Ф. Ратцеля. Проте без підтримки представників великого промислового і банківського капіталу, без компромісу і порозуміння між представниками провідних колоніальних організацій ця ідея була приречена на невдачу. Лише у травні 1887 р. усі зазначені вище обставини складуться позитивно, і представники двох основних колоніальних організацій розпочнуть перемовини про злиття [15, s. 50-51]. Результатом переговорів стало створення у грудні 1887 р. Німецького колоніального товариства внаслідок об'єднання Німецького колоніального союзу та Товариства німецької колонізації. Першим президентом нового товариства став князь Г. Гогенлое-Лангенбург, в подальшому його змінив К. Петерс. До президії товариства увійшли граф Ф. Бер-Банделін, депутат рейхстагу Ф. Гаммахер, віце-адмірал Г. Лівоніус, урядовий радник К. Сімон. Правління складалося з 25 осіб. Німецьке колоніальне товариство було створене винятково в інтересах представників великого капіталу і земельної аристократії. Свідченням цього є перший склад правління, до якого увійшли представники промислового і банківського капіталу Г.А.Бюк, Г. Мартіус, Г. Ріттер, Л.Колін і К. Хейдт; представники дворянської еліти Ф. Франкенберг-Тілловіц, К. Фугер-Бабенхаузен, Хацфельд-Трахенберг і Ф. Геєреман-Цуйдвік. До складу правління входили також депутати рейхстагу К. Беннігсен, А. Вьорман, Л.Діффенс, Г. Зігле, Л. Кун, І. Мікель, державні діячі вищого рангу – Д. Грімм, Ю. Йоллі, К. Фріденталь, а також вчені О. Керстен, А.Кірхгофф, К. Крюгер, К. Кон і Е. Хассе.

Чисельність Колоніального товариства на час заснування становила 14 838 осіб, 1892 р. − зросла до 18 250 [15, s. 50-51], 1900 р. товариство нараховувало 36 тисяч членів [1, с. 29], а до Першої світової його чисельність зросла вже до 45 тисяч [7, с. 7].

Значно відрізнялася від попередніх організацій структура Колоніального товариства та його соціальний склад. Станом на 1893р. частка представників промислового і банківського капіталу складала 40,5%, чисельність вищих державних службовців – 13,1% від загальної кількості членів товариства. Як і раніше, важлива роль відводилась інтелігенції, чисельність якої була 18 541 [8, s. 305]. Проте питома вага представників дрібнобуржуазних прошарків була набагато меншою, ніж у раніше створених колоніальних організаціях і становила 14,3% від загальної кількості членів [8,s.305].